INLEIDING

Een canon?

Over de historische *Canon van Nederland* is al veel inkt gevloeid en nu het Vlaamse regeerakkoord van 2019 ook de aanmaak van een dergelijke canon aankondigt, laait ook in Vlaanderen de discussie over zin en onzin van een lijst van historische *must-knows* op. Omdat we steeds met veranderde hedendaagse ogen naar het verleden kijken, is het voor sommigen onmogelijk te bepalen wie en wat richtinggevend geweest is in onze geschiedenis. Anderen betreuren dan weer de beweerde achteruitgang van de historische kennis van de jonge generaties en vinden dat een korte lijst van essentiële feiten en namen noodzakelijk is. Wat geldt voor de algemene geschiedenis, geldt ook voor de rechtsgeschiedenis. Heeft het nut om anno 2019 in één bundel te proberen een opsomming te geven van de belangrijkste rechtsgeleerde boeken in het Nederlandse taalgebied? De redactie van *Pro Memorie. Bijdragen tot de rechtsgeschiedenis der Nederlanden* vond het in elk geval een leuk idee om met een dergelijk bijzonder themanummer het twintigjarige bestaan van het tijdschrift te vieren. Aandacht voor de klassiekers uit de Nederlandstalige rechtsgeleerde literatuur past immers perfect in de doelstellingen van de Stichting Oud-Vaderlands Recht.

Deze bundel wil niet zomaar een opsomming van belangrijke oude boeken zijn. Enerzijds is de bedoeling wel om de grote namen uit Noord en Zuid – nog maar eens – op een voetstuk te plaatsen. Ere wie ere toekomt! Anderzijds wil deze verzameling echter ook enkele regionale namen op de kaart zetten en een aantal bijzondere rechtsgeleerde werken van de vergetelheid redden, omdat ze relevant waren voor een conceptuele (r)evolutie, voor een regio die vandaag het buitenland is of voor een specifieke tak van het recht, die bij de meeste overzichtswerken uit de boot valt.

Het voornaamste kenmerk van deze canon, om het woord dan toch maar te gebruiken, is dat hij in de eerste plaats focust op de boeken zelf, minder op de auteurs. Boekgeschiedenis en rechtsgeschiedenis kruisbestuiven elkaar. Deze bundel wil aan contextuele rechtsgeschiedenis doen en bijdragen tot de studie van de historische ontwikkeling van de rechtscultuur in de brede zin, vanaf de opkomst van de boekdrukkunst tot en met de twintigste eeuw.

Hoe de lijst tot stand kwam en waarop elk van de korte bijdragen ingaat, wordt hierna uiteengezet. De inleiding sluit af met enkele algemene vaststellingen over de evolutie van de Nederlandstalige rechtsleer, voor zover die althans blijkt uit deze boekenlijst.

Een zoektocht naar de belangrijkste rechtsgeleerde boeken

Welke publicaties speelden op welk moment voor welke regio en voor welke rechtstak een essentiële rol? Welke rechtsgeleerde boeken zouden niet in de vergetelheid mogen raken? Deze vragen liggen aan de basis van deze bundel. De aanleiding voor de samenstelling ervan is het twintigjarig bestaan van *Pro Memorie*, maar de concrete inspiratie is het verschijnen van een gelijkaardig ‘boekenboek’ voor de veel ruimere Westerse rechtscultuur. Een van de eindredacteuren van de huidige bundel en diverse auteurs van bijdragen werkten ook mee aan *The Formation and Transmission of Western Legal Culture. 150 Books that Made the Law in the Age of Printing* (S. Dauchy et al. (red.), Cham, Springer, 2016). Deze lijvige verzameling werd onder meer besproken door redactielid Kees Cappon in *Pro Memorie* 2018/1. Onder de 150 auteurs van het internationale voorbeeld bevinden zich heel wat rechtsgeleerden uit de Lage Landen. In chronologische volgorde zijn dat Nicolaas Everaerts, Joos de Damhouder, Pieter Peck, Hugo de Groot, António Pérez, Arnold Vinnius, Antonius Matthaeus (II), Simon van Groenewegen, Simon van Leeuwen, Ulrik Huber, Paul Voet, Zeger-Bernard van Espen, Cornelis van Bynkershoek en François Laurent. Slechts vijf van deze veertien schrijvers komen ook in deze bundel aan bod, soms overigens met een ander boek. De reden is heel simpel: eeuwenlang was de taal van recht en rechtswetenschap het Latijn, later – en vooral voor België – het Frans. Het is daarom precies de bedoeling van de huidige bundel om op zoek te gaan naar juridische boeken, die geschreven werden in de volkstaal. Ze hadden daardoor meestal slechts een ‘lokaal’, ‘regionaal’ of ‘nationaal’ belang, maar soms toch ook elders in de wereld, als exportproduct tijdens de kolonisatie.

De redactie heeft geprobeerd om het juridische academische werkveld zo breed mogelijk te bevragen. Het canonproject werd al in 2018 aangekondigd in *Pro Memorie* en was een item, of zelfs het woord vooraf, van drie afleveringen van de maandelijkse elektronische *Rechtshistorische Courant*, die aan enkele honderden rechtshistorisch geïnteresseerde abonnees wordt verstuurd. Om ook zoveel mogelijk mensen van het positieve recht te bereiken, werd tevens een oproep aan alle Nederlandse en Vlaamse rechtsfaculteiten gestuurd, met vriendelijk verzoek de oproep intern verder te verspreiden. Hierop kwamen enkele honderden reacties binnen. Ze gaven aanleiding tot het samenstellen van een voorlopige lijst. Deze werd online gezet en maakte het voorwerp uit van een poll (met de mogelijkheid om bijkomende suggesties te formuleren). De resultaten van de populariteitstest lagen helemaal in de lijn van de verwachtingen en sloten aan bij wat zoektochten naar ‘de grootste jurist’ in Noord en Zuid ook enkele jaren geleden hadden opgeleverd: Hugo de Groot is de grootste Nederlandse, Philips Wielant de grootste Vlaamse rechtsgeleerde uit ons rechtshistorisch ancien régime. Deze ‘oudjes’ moesten het evenwel afleggen tegen coryfeeën van de twintigste eeuw: topscores gingen naar (in volgorde van de top vier) Walter van Gerven, Paul Scholten, René Dekkers en Gerard Wiarda.

Uiteindelijk leverden de elektronische bevragingen een lijst van 170 boeken op, een

aantal dat de redactie te hoog gegrepen achtte om de beperkte omvang van dit themanummer mee te vullen. Een rond cijfer van vijftig of honderd leek aantrekkelijk, maar de redactieraad stelde vast dat in het eerste geval enkele cruciale werken zouden ontbreken, terwijl in het tweede geval moeilijk een selectie zou kunnen gemaakt worden. De definitieve lijst van 67 boeken is daardoor het resultaat van een soort organisch proces. Na de zes al genoemde toppers bleek zich immers een sterk peloton gevormd te hebben van nog 61 andere werken, die kennelijk meer belangrijk bevonden werden dan het gros. Van elke auteur werd overigens slechts één boek gekozen, ook al werden enkelen genomineerd omwille van verschillende publicaties. Zo was Wielant richtinggevend voor zowel het civiele als criminele proces in het ancien régime, maar ook voor het leenrecht (via zijn epigonen Joos de Damhouder en Jan-Baptist de Clerck krijgt hij overigens op die drie terreinen alsnog de verdiende aandacht). Hugo de Groot staat in *The Formation and Transmission of Western Legal Culture* omwille van zijn *De iure belli ac pacis*, maar voor het eigen taalgebied is natuurlijk zijn *Inleiding* fundamenteel. Simon van Leeuwen en Johannes van der Linden worden geprezen om verschillende van hun werken, maar ook in de twintigste eeuw scoorde bijvoorbeeld Walter van Gerven met zowel zijn *Algemeen deel* als *Het beleid van de rechter*. Een keuze drong zich dus vaak op. De redactie liet zich daarbij leiden door het intrinsieke belang van elk werk apart, maar ze had tevens enige spreiding over verschillende rechtstakken of types van rechtsboeken in het achterhoofd. In het geval van Adriaan Pitlo bijvoorbeeld koos de redactie voor een korte rede, voorbijgaand aan enkele andere lijviger werken. Omdat de redactie koos voor één boek per auteur, wordt bij de levensbeschrijvingen telkens ook kort aandacht geschonken aan andere belangrijke publicaties.

Onder ‘boek’ wordt het gedrukte boek verstaan, dun of dik, didactisch of praktijkgericht, samenvattend of kritisch, met speerpunt- dan wel dekmantelfunctie... Voorwaarde is dat het om een gedrukt zelfstandig werk gaat, geen manuscript dus. Philip Wielants werk is het enige dat tijdens het leven van de auteur enkel in handschrift gekend was, maar het zijn vooral de postume uitgaven die hem bekendheid verleend hebben. Ook tijdschriftartikelen of losse geschriften vallen uit de boot. Het moet om een afzonderlijke zelfstandige uitgave gaan, hoe kort ook. Betsy Bakker-Norts *Hoofdlijnen voor een moderne huwelijkswetgeving* bijvoorbeeld telt slechts twaalf pagina’s. De beperking tot zelfstandige uitgaven sluit natuurlijk enkele mogelijk baanbrekende publicaties uit. Vooral vanaf de negentiende eeuw gebeurt de rechtsvorming grotendeels via commentaren, kritieken en debatten in periodieken. Tijdschriften selecteren rechtspraak en specialisten formuleren er hun visies over. Dit gebeurt steeds meer op de korte termijn van een tijdschriftbijdrage, recent steeds meer online. Dat na verloop van tijd een jurist zijn gedachten en nieuwe inzichten bundelt in een aparte uitgave, gebeurt tegenwoordig – helaas voor de geschiedschrijving – weinig. Daarom is de huidige bundel in zekere zin eigenlijk ook een pleidooi voor het juridische boek in tijden van gerangschikte en digitaal ontsloten periodieken. Rechtspraakoverzichten bijvoorbeeld zijn cruciaal voor de rechtsontwikkeling, maar blijven een tijdschriftfenomeen.

Om personencultus te vermijden, heeft de redactie de voorwaarde gesteld dat een auteur overleden moet zijn om een boek van zijn hand te kunnen opnemen. Daarom werd bijvoorbeeld *Inleiding tot het recht van de Europese Gemeenschappen* van Pieter verLoren van Themaat en Paul Kapteyn niet opgenomen, hoewel inmiddels ongetwijfeld een klassieker en een mooi voorbeeld van hoe, in de meest recente periode, het recht (opnieuw) ‘ver-internationaliseert’ en zodanig specialiseert dat jaarlijkse updates noodzakelijk zijn, zodat ook steeds meer boeken het werk zijn van teams. Alle 67 in deze bundel besproken boeken zijn door individuele auteurs geschreven (al zijn latere edities vaak, mede, het werk van collega’s). Omdat de lijst halverwege de twintigste eeuw afsluit, prijkt slechts één vrouw in de lijst. Het besproken werk van Betsy Bakker-Nort was in concreto overigens een wetsontwerp met begeleidend commentaar, en het resultaat van de werkzaamheden van een commissie onder haar voorzitterschap. Haar *Hoofdpijnen voor een moderne huwelijkswetgeving* is echter een decisief werkstuk in de traag op gang komende vrouwen-emancipatie. Een tweede vrouw, die wel tot het hiervoor vermelde ‘peloton’ behoorde, maar niet tot de ‘kopgroep’, was Derkje Hazewinkel-Suringa (1889-1970), hoogleraar strafrecht en strafprocesrecht in Amsterdam. Haar propedeutische en vaak heruitgegeven *Inleiding tot de studie van het Nederlands strafrecht* was misschien geen baanbrekend werk, maar Hazewinkel-Suringa was de eerste vrouw die in Nederland werd benoemd tot hoogleraar aan een rechtenfaculteit. Dat was al in 1932.

Wat maakt nu een boek belangrijk? Er zijn verschillende redenen waarom een werk zijn plaats verdient in deze bundel. Sommige auteurs leverden een bijdrage aan de ontwikkeling van de Nederlandse rechtstaal zonder inhoudelijk innoverend te zijn. Anderen ontwikkelden dan weer originele concepten of inzichten en deden aan inhoudelijke rechtscreatie. Vaak kennen we vooral oudere werken omdat ze al in het ancien régime steeds weer geciteerd en in de praktijk gretig gebruikt werden. Sommige van die boeken waren pure instrumenten voor de rechtspraktijk. Vooral voor de recente periode valt anderzijds op hoe belangrijk de impact van het academische rechtsonderwijs is. Inleiden de werken op een bepaalde rechtstak worden geregeld geactualiseerd en krijgen, vaak mede onder invloed van het charismatisch karakter van de lesgever, een zekere faam, terwijl ze puur synthetiserend en propedeutisch zijn zonder de minste wetenschappelijke innovatie. Zo weigerde één van de aangezochte medewerkers aan deze bundel om een werk met als titel *Algemene beginselen van het recht* te bespreken, omdat het in zijn ogen ‘geen rechtsgeleerd werk’ was. De redactie heeft zich evenwel uitdrukkelijk willen distantiëren van elk waardeoordeel over de originaliteit of degelijkheid van de besproken boeken. De gedrukte boeken die voor selectie in aanmerking kwamen, moesten enkel tot de breed gedefinieerde ‘rechtsleer’ of ‘doctrine’ behoren. Het mocht met andere woorden niet om een zuivere bundeling van wetten of gerechtelijke uitspraken gaan, maar het moest om een persoonlijk geconstrueerd werk gaan, puur theoretisch en abstract dan wel zeer praktijkgericht en concreet. De auteur is evenwel steeds een, universitair gevormde, jurist, geen filosoof of historicus, noch een klerk of ongeschoolde

ambtenaar (alleen de zestiende-eeuwse Dirck Volkertsz. Coornhert vormt als *selfmade man* hierop een uitzondering).

Essentiële bio-bibliografische informatie en duiding

Elke bijdrage of *entry* bestaat uit vier deeltjes. Aan de medewerkers aan deze bundel werd gevraagd zo goed mogelijk enkele beperkingen qua aantal woorden te respecteren. Het is evident dat dit voor sommige publicaties een moeilijke opdracht was. Het ene boek was nu eenmaal veel meer innoverend of invloedrijk dan het andere. Toch is ernaar gestreefd tot bijdragen van gelijke lengte te komen.

In het kopje staat onmiddellijk na het volgnummer (dat gebruikt wordt in het rechts-takken- en auteursregister achteraan deze bundel) de titel van het boek. Als het werk onder een alternatieve of verkorte titel beter gekend is, staat hier de bekend klinkende versie. De volledige transcriptie van de titelpagina staat dan bij het begin van het derde onderdeel van de *entry*. Na de titel staat het jaar van de eerste uitgave. De chronologische orde bepaalt de volgorde van opname. Als een werk in verschillende delen over een aantal jaren verspreid verscheen, dan wordt het eerste jaartal in aanmerking genomen voor de volgorde. Binnen eenzelfde jaar staan de auteurs alfabetisch. Onder het verschijningsjaar staat ten slotte de gebruikelijke naam van de auteur (varianten staan in de tekst), met zijn of haar levensjaren.

Het tweede en derde onderdeel bevatten de eigenlijke tekst, gescheiden door een witregel of een illustratie. Eerst wordt een korte levensbeschrijving gegeven: geboorte- en sterfplaats en datum, familiale en sociale context, opleiding, beroep en eventuele politieke en andere functies. Voor zover belangrijk wordt ook aandacht geschonken aan bijzondere historische omstandigheden. Hier komen ook de belangrijkste andere werken van dezelfde auteur aan bod. Bovendien heeft de redactie getracht van de auteurs een portret te achterhalen, hetgeen grotendeels gelukt is en tegelijk laat zien hoe het portretteren een ontwikkeling heeft doorgemaakt.

Na een witregel volgt het gros van de tekst. Daarin wordt dieper ingegaan op het boek zelf. Een eerste alinea bevat een technische beschrijving, met bijzondere aandacht voor omvang en vorm van de eerste druk en eventuele latere edities. Daarna volgt een korte beschrijving van de inhoud: de indeling, de behandelde thema's, de aanpak. Meeste aandacht wordt vervolgens besteed aan het belang van het boek. Wat is de plaats van het werk in de rechtsontwikkeling? Met welk doel en publiek voor ogen werd het geschreven? Welke waren de belangrijkste bronnen voor de auteur en waarin verschilde zijn aanpak van die van voorgangers en tijdgenoten? Wat was de latere invloed en op welke kritieken botste de publicatie?

Een summiere bibliografie besluit elke *entry*. Aan de medewerkers van deze bundel werd gevraagd om maximaal vijf referenties te geven. Vaak gaat het om verwijzingen naar

biografieën, maar ook naar kritische boekbesprekingen en in enkele gevallen wordt ook verwezen naar originele archiefdocumenten over leven en werk van de besproken auteur.

Terwijl in *The Formation and Transition of Western Legal Culture* bij elke entry ook een URL werd gegeven van een online vindplaats, heeft de redactie ervoor gekozen dit niet te doen. Soms betreft het piratenversies, die niet alleen een inbreuk vormen op de auteursrechten, maar waaraan mogelijk ook allerlei malware gekoppeld is. Voor de oudere klassiekers geldt bovendien stevast dat diverse edities consulteerbaar zijn via onder meer Google Books, Gallica, de website van de Franse nationale bibliotheek, of de *Digitale Sammlungen* van de Bayerische Staatsbibliothek.

Enkele algemene vaststellingen

Van de hier besproken 67 boeken kan gezegd worden dat ze invloedrijk zijn geweest: voor de rechtswetenschap, maar ook voor de rechtspraak of voor het onderwijs. In de meeste gevallen kunnen de juristen uit de Lage Landen beschouwd worden als vertegenwoordigers van de opeenvolgende ‘scholen’ van de Westerse rechtscultuur. Quasi alle werken getuigen van een sterke beïnvloeding door buitenlandse rechtsleer (zie onder meer het auteursregister achteraan). Door te starten in de zestiende eeuw, komen geen glossatoren of commentatoren aan bod. De humanisten uit de Lage Landen schreven dan weer in het Latijn. Van de meeste boeken uit het ancien régime kan gezegd worden dat ze behoren tot de *usus modernus pandectarum* (al gebruikt geen enkele van de medewerkers aan deze bundel de benaming) en proberen dus lokaal recht en geleerd recht te verbinden. Voor de Republiek zijn er de grote namen van het Rooms-Hollandse recht, maar in het algemeen voor Noord en Zuid vooral praktijkgerichte boeken. Na 1800 zien we vooral commentaren op de wetboeken verschijnen, in een eerder legistische of rechtspositivistische traditie, tot in de twintigste eeuw meer kritisch en realistisch werk voor de dag komt, maar vooral algemene delen, propedeutische werken en beginselenboeken het voortouw nemen. De specialisering neemt geleidelijk aan toe en voor de recente periode komen ook enkele metajuridische standaardwerken aan bod. In het algemeen kan vastgesteld worden dat het Noorden veel eerder dan het Zuiden toekwam aan rechtstheoretische werken.

Omdat de lijst het resultaat is van een brede bevraging onder juristen, wekt het weinig verwondering dat het aantal boeken toeneemt naarmate we dichterbij vandaag komen. Vele mensen suggereerden namen van eigen leermeesters en vooral voor de laatste decennia is de aanwezigheid van handboeken uit het rechtenonderwijs manifest. Slechts vier boeken uit de zestiende eeuw openen de reeks. De zeventiende eeuw telt zeven werken, maar de achttiende opnieuw amper vier. Dat het einde van de achttiende eeuw een breuk vormt in de rechtsontwikkeling van de Lage Landen is wellicht hiervoor de meest logische verklaring. Vanaf de periode van de Napoleontische codificaties stijgen de aantallen drastisch, met dertien boeken uit de negentiende en maar liefst 39 uit de twintig-

ste. De meest recente publicatie is Raoul van Caenegems *Geschiedkundige inleiding tot het privaatrecht*, het enige puur rechtshistorische werk en meteen een tribute aan deze gigant van de rechtsgeschiedenis van de Lage Landen, die in 1999 de centrale gast was van het eerste in de reeks interviews van *Pro Memorie* die door de lezers fel gesmaakt worden.

Van de vijftien boeken uit het ancien régime zijn er slechts drie van de hand van een auteur uit het Zuiden, van de achttien uit de lange negentiende eeuw (tot en met de Eerste Wereldoorlog) zijn dat er zelfs slechts twee. Dit wijst heel duidelijk op de overheersende rol van het Latijn respectievelijk het Frans in het recht van die tijd. De zeventiende eeuw is bij uitstek de eeuw van het Latijn in de zuidelijke provincies. Wat het Noorden betreft, zijn er daarentegen meer boeken vertegenwoordigd uit de zeventiende dan uit de achttiende eeuw. Ook dat wijst duidelijk op een bloeiperiode in de Gouden Eeuw.

Het Zuiden kent overigens blijkbaar minder het fenomeen van regionaal recht. Uitdrukkelijke verwijzingen naar een Fries of Groninger recht zijn typisch noordelijk. Verzamelingen als Laurens van de Hanes *Vlaems recht* of Jean-Baptist Christyns' *Brabants recht* zijn daarentegen geen doctrinebijdragen, maar edities van costumiere en wetteksten en werden dus niet opgenomen. De 34 boeken in de meest recente periode zijn aardig verdeeld over 17 Belgen en 16 Nederlanders. Slechts één man kan als bipatride gelden. Paul Bellefroid begon zijn carrière in België en speelde een belangrijke rol in de vervlaamsing, onder meer door het samenstellen van een juridisch vertalend woordenboek, de vertaling van wetten en het opstellen van modelformulieren. Na de Eerste Wereldoorlog zette hij zijn loopbaan verder in Nederland. Hij schreef onder meer een inleiding tot de Nederlandse rechtswetenschap en werd rector in Nijmegen. Weinig andere figuren maken zo markant de brug tussen Noord en Zuid. Vele *entries* bewijzen wel de wederzijdse invloeden tussen Vlaanderen en Nederland, maar alleen Emiel van Dievoet bestudeerde effectief op rechtsvergelijkende wijze het burgerlijk recht van beide landen.

Wat de Vlaamse auteurs betreft, valt de prominente rol van enkele boegbeelden uit de Vlaamse beweging op. Naast de al genoemde Bellefroid zijn dat vooral Karel Brants en René Victor. Het kan eventueel verbazen dat een literaire reus als Karel Lodewijk Ledeganck, dichter en magistraat, niet werd opgenomen. Zijn Nederlandse vertaling uit 1841 van het Burgerlijk Wetboek kende een enorm succes. Ze is een cruciale schakel in het doorleven of zelfs overleven van het Nederlands als rechtstaal in Vlaanderen na de Belgische revolutie. Het werk kende zes edities en heeft bijgedragen aan de ontwikkeling van de Nederlandse rechtstaal in Vlaanderen. Omdat de redactie enkel doctrine in de canon wilde, is Ledegancks pure vertaling echter niet opgenomen. Om dezelfde reden komt evenmin Willem Bilderdijks vertaling van de *Code Napoléon* in deze bundel aan bod.

Een aantal Nederlandstalige rechtsgeleerde werken heeft invloed gehad buiten de grenzen van de Lage Landen. Enerzijds gebeurde dat dankzij vertalingen. Terwijl Franse vertalingen van bijvoorbeeld Louis Fredericqs *Beginselen van het Belgisch handelsrecht* of Emiel van Dievoets *Het burgerlijk recht in België en in Nederland van 1800 tot 1940* nog best begrijpelijk zijn in de Belgische context, getuigen daarentegen de Franse versies van Jan de

Louters *Het stellig volkenrecht*, Paul Scholtens *Algemeen deel* of Cornelis van Vollenhovens *De ontdekking van het adatrecht van buitenlandse interesse*. De klassiekers van Willem Bonger en Herman Dooyeweerd kenden vertalingen in het Engels. Deze nieuwe *lingua franca* neemt overigens duidelijk de rol over van het Latijn, dat bijvoorbeeld Cornelis van Bynkershoek in zijn tijd een ware internationale uitstraling gaf. Hij gaf zijn werk overigens eerst in de wetenschapstaal uit en maakte pas later, maar wel zelf, de Nederlandse editie *Verhandelingen van staatszaken*. Boeken die door derden vertaald werden naar het Nederlands kwamen voor opname niet in aanmerking.

Anderzijds hebben de overzeese gebieden van de Republiek natuurlijk ook voor buitenlandse impact van Nederlandstalige rechtsleer gezorgd. Simon van Leeuwen en Hugo de Groot behoren tot de *old authorities* in Zuid-Afrika. Minder bekend is vermoedelijk de bijdrage van Maurits Jossen tot het Zuid-Afrikaanse recht of die van A.A. de Pinto en Philip Kleintjes voor respectievelijk het strafrecht en het staatsrecht van Nederlands-Indië.

De Nederlanden zijn geen rechtswetenschappelijke eilanden, zoveel is duidelijk. Nederlandstalige juristen gingen de mosterd vooral halen in Frankrijk en Duitsland. Omgekeerd is er, zoals gezegd, een zekere impact op buitenlandse rechtssystemen, al is die natuurlijk moeilijk te meten. Nederlandstalige rechtsgeleerden hebben met andere woorden altijd een ‘intermediaire’ rol gespeeld op het Europese en zelfs mondiale veld.

Een register achteraan deze bundel maakt duidelijk dat verschillende takken van het recht en van de *metajuridica* aan bod komen. Er zijn niettemin duidelijk enkele meer populaire rechtsgebieden. Op wetenschappelijk vlak valt op dat het burgerlijke recht toch wel als de klassieke harde kern kan beschouwd worden. Praktijkgerichte boeken genieten daarentegen vooral eeuwige roem in de sector van het procesrecht. Precies omwille van hun praktisch nut werden dergelijke boeken in hoge oplagen gedrukt. Daardoor bleven er vele exemplaren bewaard en dat geeft de hedendaagse onderzoeker mogelijk een bijgekleurde versie over het relatieve belang van deze werken.

Daarnaast zijn vooral het staatsrecht en het straf- en strafprocesrecht goed vertegenwoordigd, wat evenmin verwondert. Het eerstgenoemde rechtsgebied is wezenlijk met de staatsvorming verbonden. Dit is met name meer een ‘Nederlands’ dan een ‘Belgisch’ gegeven. Emblematisch zijn bijvoorbeeld Pieter Paulus’ *Verklaring der Unie van Utrecht* of P.J. Ouds’ *Het constitutioneel recht van het Koninkrijk der Nederlanden*. De Belgische regionen onder Spaans, Oostenrijks en Frans bewind gaven weinig aanleiding tot zelfstandige denkoefeningen op staatsrechtelijk gebied en de creatie en de legitimatie van het jonge België waren een wezenlijk Franstalige aangelegenheid. Wat het strafrecht betreft, met zijn directe impact op het dagelijkse leven van de rechtsonderhorige, levert elke periode zijn grote namen, van de hardvochtige Joos de Damhouder over de humaniserende Bavius Voorda en de ‘klassieke’ Jules Simon tot de vernieuwende inzichten van Willem Pompe en Herman Bianchi.

‘Nieuwere’ rechtstakken als het arbeids- en socialezekerheidsrecht zijn overduidelijk nog niet sterk vertegenwoordigd, al komen grondleggers van zowel Noord (Bob Bakels)

als Zuid (Herman Lenaerts) aan bod. Ook het belastingrecht, vertegenwoordigd door Pieter Adriani, Jean van Houtte en Albert Tiberghien, verschijnt pas heel laat als autonome rechtstak op het toneel.

Een uitgedoofde rechtstak als het feodale recht telt slechts één boek in deze bundel. Het is nu eenmaal een puur historisch fenomeen geworden, maar anderzijds mogen we niet uit het oog verliezen dat het leenrecht een cruciale rol had in het privaats-, publiek en procesrecht van het ancien régime. Het kan anderzijds verwondering wekken dat ook het notariële recht slechts via één boek (Gerard van Wassenauer) aanwezig is. Het aantal notaris- en formulierboeken was nochtans doorheen de geschiedenis relatief gezien altijd zeer hoog. Hun praktisch belang was echter vaak tijdelijk en aan de ontwikkeling van de rechtswetenschap droeg dit soort werken meestal niet bij. In het jonge België was er bijvoorbeeld een tijdelijke nood aan Nederlandstalige notarisboeken, maar ook dit was een voorbijgaand fenomeen, zonder blijvende invloed.

Qua genres bevat de lijst voorbeelden van alle slag. Praktijkgerichte handboeken voeren de boventoon in het ancien régime. ‘Praktijk’ staat overigens vaak, vermoedelijk als een soort verkoopargument, uitdrukkelijk in de titel (Wielant, Damhouder, Zutphen, Wassenauer). In de negentiende en twintigste eeuw ligt de nadruk op wetscommentaren en beginselenboeken. Niet toevallig behoort het *Algemeen deel* van zowel Scholten als Van Gerven tot de meest populaire werken van de twintigste. Deze bundel bespreekt echter ook oraties en andere redes van bijvoorbeeld T.M.C. Asser en Adriaan Pitlo, becommentarieerde wetsvoorstellen (Betsy Bakker-Nort) of kritieken op wetsontwerpen (A.A.H. Struycken).

Alles tezamen is het dus een bonte bundel geworden, die eer betuigt aan de grote auteurs uit onze rechtsgeschiedenis van de Lage Landen. Voor de ene gebruiker wordt het wellicht een snel te consulteren naslagwerk, een eerste leidraad om bestaande kennis op te frissen. Anderzijds is er ongetwijfeld ook een aantal keuzes gemaakt, die minder bekende werken (opnieuw) in de aandacht brengen.

We wensen u veel leesplezier.

Georges Martyn
Louis Berkvens
Paul Brood